



દલીલથી દાવા જિતાય, દેશ કે દુનિયા જીતી શકાય, દિલ નહીં

૧૮૮૯ની સાલ વિશ્વઇતિહાસ માટે બહુ મહત્વની સાલ હતી. ૧૬ એપ્રિલ અને ૨૦ એપ્રિલ, ચાર જ દિવસના અંતરમાં બે લોકો જન્મ્યા, એકનું નામ એડોલ્ફ હિટલર અને બીજાનું નામ હતું, સર ચાર્લ્સ સ્પેન્સર, ચાર્લી ચેપ્લિન.

બંનેનું બાળપણ લગભગ સરખું. ચાર્લીના ઘરની સ્થિતિ બહુ ગરીબ હતી. લંડનમાં એને નવ વર્ષની ઉંમર પહેલાં બે વાર વર્ક હાઉસમાં મોકલી દેવો પડ્યો હતો. એ ચૌદ વર્ષનો થયો ત્યારે એમની માને માનસિક રોગીઓની હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવ્યો. બહુ જ નાની ઉંમરથી ચાર્લી ફરી ફરીને સંગીત અને કોમેડીના શો કરતો થઈ ગયેલો.

હિટલરનું બાળપણ પણ એકથી બીજા શહેરમાં બદલાતાં રહેલાં ઘરોમાં વિખરાઈ ગયું. એને એના પિતા સાથે સહેજ પણ નહોતું બનતું. એની મા કલારા અને પિતા અલોઈસ એને વારંવાર ટોકતાં. સ્કૂલમાં એનાં પરિણામો બહુ જ ખરાબ આવતાં. એડોલ્ફને હંમેશા લાગતું રહ્યું કે એની સાથે અન્યાય થયો છે. ઇંગ્લેન્ડ અને ઓસ્ટ્રિયા, યુરોપના બે દેશોમાં એક જ વર્ષે જન્મેલા બે બાળકો વિશ્વઇતિહાસમાં પોતાનું નામ કરી ગયા. બંનેએ અમેરિકા પર વિજય મેળવવાની ગાંઠ વાળી હતી. બંનેને દુનિયા જીતવી હતી. બંનેને મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ જબરજસ્ત હતી પરંતુ એમાંનો એક સદીનો સૌથી ફૂર માણસ પુરવાર થયો ને બીજો સદીનો સૌથી રમૂજ, ખુશમિજાજ માણસ પુરવાર થયો.

સવાલ એ છે કે બંનેના બાળપણે તો એમને સરખી જ પીડા આપી. બંનેને દુનિયાએ લગભગ સરખો જ તિરસ્કાર અને

સરખી જ સમસ્યા આપી પરંતુ બેમાંથી એક વ્યક્તિએ પોતાની પીડાને સંઘરી રાખી. એને અનેક ગણી કરીને જગતને પાછી આપી જ્યારે બીજાએ પોતાની પીડાને પોતાની ભીતર છુપાવીને એમાંથી ફિલ્ટર કરેલો આનંદ, હાસ્ય અને રમૂજ જગત સુધી પહોંચાડ્યાં. આમ જોવા જઈએ તો જગતને આ બંને નામ ત્યાં સુધી યાદ રહેશે જ્યાં સુધી ઇતિહાસનું એક પણ પુસ્તક જીવતું હશે, પરંતુ એમાંના એક માણસને યાદ કરતાં જ દરેક માણસની આંખમાં ઘૃણા અને તિરસ્કાર છલકાઈ ઊઠશે, જ્યારે બીજાનો વિચાર આવતાં જ ચહેરા પર સ્મિત આવશે.

આપણે બધા જ એમ માનીને ચાલીએ છીએ કે, આપણી સાથે જે થયું એ સૌથી ખરાબ છે. આપણું દુઃખ, આપણી પીડા, આપણી સમસ્યાઓ અને આપણી સાથે બનતી નાના-મોટા અન્યાયની ઘટનાઓથી વધારે પ્રશ્નો આ જગતમાં બીજા કોઈ છે જ નહીં. આપણામાંના મોટા ભાગના પોતાની વાત સાચી સાબિત કરવા માટે જાતજાતની દલીલોનો આશરો લે છે. વાત ફંટાઈ જાય, વિષયાંતર થઈ જાય તો પણ આપણી દલીલ તો ચાલુ જ રહેવી જોઈએ એવું માનનારા માંઘાતાઓની સંખ્યા ઓછી નથી! મોટા ભાગના લોકોને પોતાના અસ્તિત્વનો, પોતાની આવડતનો, પોતાની અક્કલનો અહંકાર હોય છે. કોઈ સલાહ આપે, કંઈ કહેવાનો પ્રયત્ન કરે કે સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે તો આવા લોકોને ચટકો લાગતો હોય છે. એમનાથી મોટા, વધુ અનુભવી, વધુ સફળ કે વધુ સમજદાર માણસ એમને કશું કહે એ આવા લોકોને ક્યારેય મંજૂર હોતું નથી. આનું કારણ એ છે કે એ પોતાની જાતને વિશ્વનું અંતિમ સત્ય માનીને જીવે છે. આવા લોકો કદાચ મોટી પોઝિશન પર પહોંચી જાય, સત્તા મેળવી લે કે એમને જોઈતી સંપત્તિ અને પ્રસિદ્ધિ પણ એમને મળી જાય તેમ છતાં એમને લોકપ્રિયતા મળતી નથી.

પ્રસિદ્ધિ અને લોકપ્રિયતા બે તદ્દન જુદા શબ્દો છે. મીકાએ પોતાને ચુંબન કર્યું એ વાતને મોટો ઇશ્યૂ બનાવીને રાખી સાવંત પ્રસિદ્ધ તો થઈ શકે છે, ગમે તેવાં સ્ટેટમેન્ટ કરીને લાલુ પ્રસાદ યાદવ કુતૂહલ અને કાર્ટૂનનું પાત્ર બની શકે, રિતિક રોશન સાથેના પોતાના ઇ-મેઇલ લીક કરીને કંગના રણૌત સસ્તી પ્રસિદ્ધિનો ફાયદો ઉઠાવી શકે પરંતુ સાચા અર્થમાં જેને લોકપ્રિયતા કહેવાય એ આવા લોકોને ક્યારેય મળતી નથી. એની સામે ઓછા પ્રસિદ્ધ થયેલાં એવાં ઘણાં નામો છે કે જેમને આજે પણ સ્નેહ અને સન્માનપૂર્વક યાદ કરવામાં આવે છે. ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણના નામે શિક્ષક દિનનો એવોર્ડ આપવામાં આવે છે કે કોઈ પણ પ્રકારની કોન્ટ્રોવર્સી વગર રિટાયર્ડ થયેલા સચિન તેંડુલકરને લોકો આજે પણ યાદે છે. એ લોકહૃદયમાં જીવે છે. મો.ક. ગાંધીના જમાનામાં ફેસબુક કે વ્હોટ્સએપ નહોતાં.

કમ્યુનિકેશનનાં આટલાં ઓછાં સાધનોના જમાનામાં જે માણસ ઘેર ઘેર પહોંચી શક્યો એણે કોઈ દિવસ પોતાની વાત પ્રસ્થાપિત કરવા કે સાબિત કરવા સામેના માણસનું દિલ દૂભવ્યું હોય એવું બન્યું નથી.

ગાંધીજીની પ્રાર્થનામાં હંમેશા સર્વે ધર્મોને સરખું માન અપાતું. ગીતાની સાથે સાથે કુરાનના પણ પાઠ થતા. એક વાર ગાંધીજીની સભામાં બેઠેલા કેટલાક યુવાનોએ ઊભા થઈને કુરાનના આ પાઠનો વિરોધ કર્યો. એ ગમે તેમ બોલવા લાગ્યા. બૂમો પાડવા લાગ્યા. સભામાં બેઠેલા થોડાક લોકોએ આ લોકોને બહાર મોકલી આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ગાંધીજીએ એમને બહાર જતા રોકીને એમનું મંતવ્ય પૂછ્યું. ત્યાં હાજર રહેલા ઘણા લોકોને નવાઈ લાગી. ગાંધીજીએ શાંતિથી એમની વાત સાંભળ્યા પછી કહ્યું, “હું જેમ તમારી વાત શાંતિથી સાંભળું છું એમ મારા મુસ્લિમ બિરાદરોની વાત પણ મારે શાંતિથી સાંભળવી જોઈએ. હું જેમ તમારા ધર્મને માન આપું છું એમ મારે તમામ ધર્મોને માન આપવું જોઈએ... મને તમારા વિરોધનો વિરોધ નથી પરંતુ તમારો વિરોધ સ્વીકારવો એવો આગ્રહ તમે ન રાખી શકો, ખરું ને?” સામાન્ય રીતે આપણને લાગે છે કે, કોઈ પણ વ્યક્તિને જીતવા માટે પાવર પૂરતો છે. શક્તિથી જે હાંસિલ કરી શકાય છે તે બીજી કોઈ રીતે હાંસિલ નથી કરી શકાતું એમ માનનારાઓની સંખ્યા ઓછી નથી પરંતુ ઇતિહાસ કંઈ જુદું જ કરે છે. ઇતિહાસ કહે છે કે ઈદી અમીન અને હિટલર જેવા લોકો યાદ તો રહી જાય છે પરંતુ એમને યાદ કરવાનાં કારણો જુદાં છે... જ્યારે ગાંધી, ચાર્લી ચેપ્લિન અને મધર ટેરેસા જેવાં લોકોને યાદ કરતી વખતે હૃદય સ્નેહ અને આદરથી ભરાઈ જાય છે.

આજના સમયમાં લગભગ દરેક માતા-પિતા પોતાના સંતાનને શક્તિશાળી (પાવરફુલ) અને સંપત્તિ ધરાવતા જોવા માંગે છે. મોટા ભાગના લોકો ધીરુભાઈ કે કરસનભાઈના દાખલા આપે છે પરંતુ જેણે રિલાયન્સ રિફાઈનરીની વિઝિટ કરી હશે એને ખબર હશે કે ત્યાં માત્ર કૂડ ઓઈલ સ્વચ્છ કરીને પેટ્રોપ્રોડક્ટનું નિર્માણ જ નથી થતું, ત્યાં કામ કરતાં લોકો માટે અનેક સવલતો છે. આજથી કેટલાંય વર્ષો પહેલાં જ્યારે ધીરુભાઈએ આ ટાઉનશિપની કલ્પના કરી ત્યારે એમણે અહીં રહેનારા લોકોના સુખનો પણ એટલો જ વિચાર કર્યો હતો. આજે પણ નીતાબહેન અને મુકેશભાઈ અંગત રસ લઈને રિફાઈનરીમાં કામ કરતા લોકોના કુશળક્ષેમનો વિચાર કરે છે... કરસનભાઈએ નિરમા યુનિવર્સિટીનું નિર્માણ કર્યું, ગણપતભાઈએ ગણપત યુનિવર્સિટી શરૂ કરી. વિદેશમાં કમાઈને પોતાના ગામમાં અને દેશમાં શાળા અને ઈન્સ્ટિટ્યૂટ્સ શરૂ કરનારા લોકોનું લિસ્ટ ઘણું લાંબું છે. શાહરુખ ખાને પોતાની મમ્મીના નામનો વોર્ડ નાણાવટી હોસ્પિટલમાં શરૂ કર્યો

છે. સલમાન ખાન વૃદ્ધાશ્રમોને અને અનાથાલયોને છૂટા હાથે દાન આપે છે... એ સિવાય પણ જેટલા લોકો જ્યાં સફળ થયા છે અને આજે પણ લોકો જેમને સ્નેહપૂર્વક યાદ કરે છે એવા બધા જ લોકો ક્યાંક ને ક્યાંક લોકહૃદયને સ્પર્શ્યા છે!

આપણને જીતવાનું જોશ તો છે, પરંતુ દલીલો કરવાની દાનત છૂટતી નથી. આપણને લાગે છે કે લડી-ઝઘડીને, દલીલો કરીને પોતાની વાતને સાચી સાબિત કરીને સામેની વ્યક્તિને નમાવીને, એને સોરી કહેવડાવીને, એની પાસે માફી મંગાવીને કે આપણે સાચા છીએ એવું પુરવાર કરીને કદાચ આપણે જીતી જઈશું પણ સ્નેહ કે આદર નહીં પામી શકીએ. સામેની વ્યક્તિને આપણી વાત સાથે સંમત કરવાનો રસ્તો જોરજબરજસ્તી કે શક્તિ નથી. આપણે જો એમ માનતા હોઈએ કે સામેની વ્યક્તિને ડરાવી, ધમકાવી, બ્લેકમેઇલ કરીને કે એના ઇમોશન્સ સાથે રમત કરીને આપણે આપણી વાત સાબિત કરી શકીશું તો એ આપણી મોટામાં મોટી ભૂલ છે. જીત તો દિલો પર મળવી જોઈએ. શબ્દોથી કે શક્તિથી જીતનારા કદાચ સામેની વ્યક્તિને ડરાવે છે પણ સાથે જ પોતે પણ સંબંધને હારી જાય છે.





કહો દુશ્મનને દરિયા જેમ હું પાછો જરૂર આવીશ...

મરીઝનું શતાબ્દી વર્ષ પુરું થઈ ગયું છે. ઠેકઠેકાણે મરીઝના કાર્યક્રમો થયા. બધા મરીઝને યાદ કરી રહ્યા છે. એની કવિતા અને પુસ્તકોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે પરંતુ મરીઝ જીવતા હતા ત્યારે એમને જીવવા માટેની જરૂરિયાતો ખાતર પોતાની ગઝલો પાંચ-પાંચ રૂપિયામાં વેચવી પડી હતી. નરસિંહ મહેતાને આજે આપણે આદિ કવિ કહીને પૂજાએ છીએ. નાગરો આજે નરસિંહ મહેતાના વંશજ હોવાનો ગર્વ કરે છે પરંતુ એ જ નાગરોએ તેમને નાતબાર મૂક્યા હતા. આજે જે ગાંધીને નામે કોંગ્રેસ પોતાનો તરાપો તરાવે છે એ જ કોંગ્રેસે ગાંધીને ઓછી પીડા નથી આપી... આવું તો કેટલાંય લોકો સાથે થયું છે. એમના સમયમાં, એમને નહીં ઓળખી શકેલા લોકોએ પછીથી એમને ભગવાન બનાવીને પૂજ્યા હોય. એમના નામે પોતાનાં કેટલાંય કામ કરાવી લીધાં હોય. જેમણે જરા સરખોયે અહંકાર કર્યા વગર કેટલાંય સદ્કાર્યો કર્યા છે, કેટલાંયનાં ઘરોમાં અનાજ ભરાવ્યું કે ઝઘડા સુલઝાવ્યા છે એવા સાધુપુરુષો ઉપર પણ આક્ષેપો થયા છે અને એમના વિશે ઘેર ઘેર પત્રિકાઓ મોકલીને એમની બદનામી કરવામાં આવી છે. મજાની વાત એ છે કે આ બધા પછી જે સાચા છે એમની લોકપ્રિયતા અને એમના માટેના લોકોના સ્નેહમાં જરાય ઓટ નથી આવી!

એક જાણીતી કહેવત મુજબ, ‘હે ઈશ્વર, મને મારા દોસ્તોથી બચાવજે... દુશ્મનોથી બચવાની વ્યવસ્થા હું જાતે કરી લઈશ.’

ક્યારેક સવાલ ઊઠે છે કે દુશ્મન હોવો જોઈએ કે નહીં? ‘અજાતશત્રુ’ હોવું એ અદ્ભુત ગુણ છે? જેમને દુશ્મનો હોય છે

એ બધા જ ખોટા, ઝઘડાળુ કે પોતાનો કક્કો ખરો કરનારા માણસો હોય છે? તો પછી ગાંધીજી જેવા માણસને ગોળીએ દેનાર ગોડસે કેમ અને ક્યાંથી જન્મ્યો?

દુશ્મની દરેક વખતે ખોટી અને ખરાબ જ હોય એવું લેબલ લગાડવું કોઈ પણ સ્વસ્થ માનવસંબંધ માટે આવકાર્ય નથી. એમ કહેવાય છે કે માણસ જેમ વધુ સફળ થતો જાય એમ એના વધારે દુશ્મનો ઊભા થતા જાય.

ઈસુને વધઃસ્થંભ સુધી લઈ જનાર એનો દોસ્ત જ એનો દુશ્મન બન્યો હતો... કે પછી ‘બ્રુટસ, યુ ટુ?’નું વાક્ય આજે પણ દોસ્તીમાંથી દુશ્મની કરનાર વ્યક્તિ માટે વપરાય છે... એ શું છે? ખરેખર દુશ્મન એટલે શું? માણસનો દુશ્મન માણસ શું કામ હોય?

જ્યારે કોઈની સફળતાથી, એની આવડતથી, એના રૂપથી કે એના ગુણથી અંજાઈ ગયા પછી આપણામાં એને જીતવાની શક્તિ નથી રહી એવું સમજાય એ સ્થિતિમાં બે જ વિકલ્પ રહે છે. કાં તો એને દોસ્ત બનાવી, એના ગુણોનો આપણા જીવનમાં અને આપણા વિકાસમાં પોઝિટિવ ઉપયોગ કરવો અથવા એને દુશ્મન બનાવી એની પાસે જે છે તે આપણી પાસે નથી એનો જીવનભર અફસોસ કર્યા કરવો!

માણસમાત્રને ક્યાંક ને ક્યાંક, કોઈક ને કોઈક સામે વાંધો, ફરિયાદ કે મનદુઃખ રહેવાનું. ખાસ કરીને એવા લોકો સામે, જે એની નજીક હોય. પડોશી ઉપરથી પાણી રેડે કે બસ કન્ડક્ટર છૂટા આપવાની ના પાડે, તમે ક્યારના ઊભા હો અને લાઈનમાં કોઈ આગળ ઘૂસી જાય કે તમે ધાર્યું હોય એ પ્રમાણે તમારું કામ કોઈ ના કરે... આ તમામ પરિસ્થિતિમાં ગુસ્સો આવે છે, ક્યારેક મનદુઃખ પણ થાય છે. પણ એ જીવનભર ટકવા જેવા નથી હોતા.

‘દુશ્મની’ બહુ મોટો શબ્દ છે. એ નાનાં-નાનાં મનદુઃખ, ફરિયાદ કે વાંધા માટે ન વાપરી શકાય. દોસ્તીની જેમ દુશ્મની પણ નિભાવી જાણવાનો સંબંધ છે.

કોઈ પણ માણસ સાથે દુશ્મની કરવા માટે એને પૂરેપૂરો ઓળખવો, એને પહેલાં દોસ્ત બનાવવો અનિવાર્ય છે. તમે કોઈના દુશ્મન ક્યારે બની શકો, જ્યારે તમે એને ધિક્કારવા જેટલા એની નજીક હો! દોસ્ત કરતાં દુશ્મન એટલા માટે વધારે અગત્યનો હોય છે, કારણ કે દોસ્ત તો તમને કદાચ પણ ભૂલી જાય... પણ દુશ્મન તમને જાગતાં-ઊંઘતાં, હંમેશા હર પળ યાદ રાખતો હોય છે... દુશ્મની બહુ સરળ નથી હોતી. દુશ્મની નિભાવવા માટે સામસામે એવા બે માંધાતાઓની જરૂર પડે છે જે એકબીજાની સામે ટકી શકે. આપણે હથિયાર નાખી દેતા કે હારી જતા લોકોની વાત નથી કરતા. જીવનભર પોતાના સિદ્ધાંતો માટે લડતા રહેતા અને અંતિમ શ્વાસ સુધી પોતાની માન્યતા ન છોડનારા માટીના

નહીં પણ પથ્થરના બનેલા લોકોની આ વાત છે. વિરોધી ઊભા કરવા અને વિરોધીને સ્વીકારવા આ બે સાવ જુદી બાબતો છે... અને વિરોધીને સ્વીકારીને જ વિકાસ થઈ શકે છે, પરંતુ વિરોધી પણ તમારા બરનો, તમારા બળનો અને તમારી બુદ્ધિનો હોવો જોઈએ.

કાદુ મકરાણી રાજ સામે બહારવટે ચડેલા, પરંતુ મહારાજાનો જુવાનજોધ પુત્ર ગુજરી જતાં પકડાઈ જવાનો ભય હોવા છતાં, મોઢું-માથું ઢાંકીને ખરખરે આવ્યા. એમનો ઠૂંકવો સાંભળતાં જ મહારાજાએ એમને ઓળખી કાઢ્યા, પોલીસો એમને ઝબ્બે કરવા તૈયાર થયા, ત્યારે મહારાજાએ કહ્યું, ‘આજે એ મારા જુવાન દીકરાના ખરખરે આવ્યો છે, લડાઈ તો મેદાનમાં જ શોભે!’

વિરોધી ઊભા કરવા બહુ અઘરી વાત નથી. તમારી જીભ અને તમારું વર્તન તમને ગણ્યા ગણાય નહીં ને વીણ્યા વીણાય નહીં એટલા વિરોધી ઊભા કરાવી શકે છે. સાદો સરકારી કારકુન પણ પુષ્કળ વિરોધીઓ ઊભા કરી શકે છે પણ એના વિરોધીઓને એને ખતમ કરવામાં જ રસ હોઈ શકે. એ માણસની એક પણ સારી બાજુ એના વિરોધીઓને ન જ દેખાઈ શકે... પરંતુ જ્યારે માણસ એક કક્ષાએ ઊભો રહીને વાત કરે ત્યારે એની કેટલીક બાબતો સ્વીકારવાની ફરજ પડે છે. વિરોધ સ્વીકારવો એટલે સામેનાની માનસિક સ્વતંત્રતાને માન આપવું. એના અભિપ્રાયને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો.

માનસિક સ્વતંત્રતા મેળવવી અને આપવી બંને બહુ અઘરી વસ્તુ છે. સામેની વ્યક્તિ શું માને છે, એ પૂરું સાંભળ્યા વિના એનો વિરોધ કરવો એ વિરોધ કરવાની સાચી રીત નથી. જો વિરોધ કરવા માગતા હોવ તો સામેની વ્યક્તિને પોતાની વાત કહેવાની પૂરેપૂરી તક આપ્યા પછી લૉજિકલ અને બુદ્ધિગમ્ય દલીલો દ્વારા તમારી વાત કહેવાની તમારામાં હિંમત હોવી જોઈએ. સાવ નાનકડા બાળકને પણ એનો સવાલ કરવાનો અધિકાર છે. આવા બાળકને ‘હું કહું છું એટલે...’ કહીને ચૂપ કરી દેનારાં મા-બાપો ક્યારેય લીડર ઉછેરી શકતાં નથી. બાળકને, સાવ નાના બાળકને પણ પોતાની વાત કહેવાની તક આપતાં મા-બાપ કદાચ કોઈ મોટી હસ્તીને ઉછેરી રહ્યાં હોય તો નવાઈ નહીં... વિરોધ કરવો, વિરોધી જન્માવવા, વિરોધી ઉછેરવા અને વિરોધીને ટકવા દેવા આ બધી વાત પુષ્કળ આત્મવિશ્વાસ માગી લે છે! દરેક માણસને પોતાના જીવનમાં પોતાની કારકિર્દીમાં કે પોતાના સ્વભાવ મુજબના દુશ્મનો હોય છે. જે લોકો એમ માને કે ‘મારે તો દુશ્મન જ નથી...’ એમને ખરેખર વિરોધીઓનો ભય લાગે છે. એ લોકો હેલ્થી વિરોધ સહન કરી શકતા નથી અને એટલે જ યેન કેન પ્રકારેણ માણસને પોતાના પક્ષમાં લઈ લેવાનો પ્રયાસ કરે છે.

ટી. એન. શેષાન કે ગોવિંદ રાઘવ ખેરનાર કે જગદીશન જેવા સરકારી કર્મચારીઓ પણ કોઈનાથી ડર્યા વિના, પોતાની નોકરીની પણ પરવા કર્યા વિના નિયમો અને સત્યને વળગી રહીને પોતાની ફરજ બજાવે છે. એમને સરકારી મેડલ્સ મળે કે નહીં, પણ અખબારો-મીડિયા અને જનમાનસમાં આવાં નામો કાયમ માટે જડાઈ જાય છે. ઢગલાબંધ વિરોધીઓ હોવા છતાં આવા લોકોની સચ્ચાઈ એમને તૂટવા કે વિખરાવા દેતી નથી. ક્યારેક એવું બને કે તમને તમારા વિરોધીઓ તમારાથી આગળ જતા લાગે, સફળ થતા લાગે... એવું પણ લાગે કે સાચું કહીને, સાચું કરીને તમે કારણ વગર દુશ્મનો ઊભા કર્યા. પરંતુ વિશ્વાસ રાખજો, દુશ્મન હોવા એ તમારી સચ્ચાઈની નિશાની છે. તમે જેટલા સ્પષ્ટવક્તા અને શુદ્ધ મનના હશો એટલા તમને દુશ્મન જરૂર હશે, પરંતુ એ દુશ્મનો પણ તમારામાં રહેલા ગુણો વિશે એટલી જ તટસ્થતાથી વાત કરતા હશે.

અહીં આપણે ઝઘડાળુઓ અને તડતડિયા લોકોની વાત નથી કરતા. આપણે રહી ગયાની લાગણી ધરાવતા અસંતોષી તરફડિયાં મારતા જીવોની વાત નથી કરતા. ‘લડ, નહીં તો લડનારા આપ’ની માનસિકતા ધરાવતા પોતાના ફસ્ટ્રેશન કાઢવા ચીસો પાડતા અને બિનજરૂરી દાદાગીરી કરતા લોકોની અહીં ચર્ચા જ નથી. આપણે એવા લોકોની વાત કરીએ છીએ જેમના લિસ્ટમાં સરદાર પટેલ, મહાત્મા ગાંધી, ચંદ્રકાન્ત બક્ષી, રજનીશ, રામમનોહર લોહિયા, ઈંદુલાલ યાજ્ઞિક, જયપ્રકાશ નારાયણ, યુ. જી. કૃષ્ણમૂર્તિ, ફ્રાન્ઝ કાફ્કા જેવાનાં નામ આવે છે. શેખાદમ આબુવાલાએ દિગંત ઓઝા માટે લખ્યું હતું કે, ‘જો ‘એ’ એની જીભનું સમારકામ કરાવે તો અરુણ શૌરી કરતાંય વધુ માતબર પત્રકાર બની શકે છે.’ એવી જ રીતે, જો સરદાર પટેલ નેહરુ જેટલી મીઠી જીભ ધરાવતા હોત તો ભારતના પહેલા વડા પ્રધાન નેહરુ નહીં, કદાચ વલ્લભભાઈ પટેલ હોત!

પરંતુ આવા વલ્લભભાઈઓ કે બીજાઓને ‘કશું બનવા’ કરતાં ‘કશું હોવા’માં વધારે રસ હોય છે... અને એ ‘હોવાનો’ આત્મવિશ્વાસ એમના અસ્તિત્વને સજીવ રાખે છે... એ જીવે છે કારણ કે એ ‘માને છે...’ અને એ માને છે એવું જ એ ‘જીવે છે’. એમના વિરોધીઓ પણ એમને વિશે વાત કરતી વખતે સૌથી પહેલી એમની પારદર્શકતા સ્વીકારે છે, એમની કડવી જીભ કે સીધું કહી નાખવાની ટેવ કદાચ એમને વડા પ્રધાન, માતબર પત્રકાર, કરોડપતિ કે અજાતશત્રુ નહીં બનાવી શકે. પરંતુ આવા લોકો જનમાનસમાં ‘હીરો’ તરીકે જડાઈ જતા હોય છે... એ નક્કી.

મરીઝસાહેબનો એક શેર,

કહો દુશ્મનને દરિયા જેમ હું પાછો જરૂર આવીશ
એ મારી ઓટ જોઈ કિનારે ઘર બનાવે છે.





‘સેલ્ફ હેલ્પ’ એટલે પોતાની મદદ, એનું તે વળી પુસ્તક હોય?

સ્ટીફન ક્રોવે, વેઈન ડાયર, નેપોલીન હિલ, ડેલ કાર્નેગી, દીપક ચોપરા, રોબિન શર્મા જેવા કેટલાય લોકો આજકાલ જીવન કેવી રીતે જીવવું જોઈએ, સફળતા કેવી રીતે પામી શકાય, ફરેશન કેવી રીતે દૂર કરી શકાય, મિત્રો કેવી રીતે બનાવી શકાય, બિઝનેસમાં સફળ કેવી રીતે થઈ શકાય જેવા વિષયો પર પુસ્તકો લખતા રહ્યા છે. ગુજરાતી ભાષામાં છેલ્લા થોડા વખતથી આવાં અંગ્રેજી પુસ્તકોને અનુવાદિત કરીને પ્રકાશિત કરવાનો એક નવો ટ્રેન્ડ ચાલ્યો છે. આવાં પુસ્તકો મોટિવેશનલ અથવા સેલ્ફ હેલ્પનાં પુસ્તકો કહેવાય છે. આ પુસ્તકો ઓછાં હોય એમ કંઈકેટલાય લોકો મોટિવેશનલ કેમ્પ અને વર્કશોપ્સ લેતા થઈ ગયા છે.

મોટી મોટી મલ્ટિનેશનલ કંપનીના સીઈઓ અને ઉચ્ચપદે બિરાજતા અધિકારીઓથી શરૂ કરીને પરીક્ષામાં આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેઠેલા વિદ્યાર્થી સુધીના બધા માટે આવા વર્કશોપ્સ યોજાય છે. આવા વર્કશોપ્સમાં જાતજાતની એક્સરસાઈઝ કરાવવામાં આવે છે, જાતજાતના મોટિવેશનલ વિચારો અને એની સાથે જોડાયેલા પ્રયોગો શીખવવામાં આવે છે. શાળાઓ, મલ્ટિનેશનલ કંપનીઝ, સમાજનાં સંગઠનો અને જુદા જુદા લોકો આવા કાર્યક્રમો યોજીને પોતાના સમાજનું, પોતાની કંપનીનું કે શાળાનું ભલું કરવાના પ્રયાસ કરે છે. સરકારે છેલ્લા થોડા વખતથી સીએસઆરનો કાયદો બજારમાં મૂક્યો છે. અમુકથી વધારે કર્મચારી ધરાવતી કંપનીએ, અમુકથી વધારે આવક ધરાવતી કંપનીએ પોતાની આવકનો અમુક હિસ્સો સીએસઆર

એટલે કોર્પોરેટ સોશિયલ રિસ્પોન્સિબિલિટી, મોટી કંપનીએ ફક્ત કમાવાનો જ નહીં પરંતુ સમાજ પરત્વેની પોતાની જવાબદારીનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ એમ સરકાર માને છે અને માટે જ આ સીએસઆરનું જુદું ફંડ કમ્પલસરી બનાવવામાં આવ્યું છે. સીએસઆર માટે દરેક કંપનીએ એક બહારના ડિરેક્ટર પણ અપોઈન્ટ કરવા પડે છે. આ બધું કર્યા પછી પણ આપણે કેમ ત્યાંના ત્યાં ઊભા છીએ એ સવાલ રહી રહીને આ સમાજને સતાવે છે.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષના આત્મહત્યાના આંકડાની સરાસરી કાઢીએ તો આખા વર્ષમાં અઢી લાખ કરતાં વધુ લોકોએ આત્મહત્યાનો પ્રયાસ કર્યો, જેમાંથી ૧ લાખ ૪૦ હજારથી વધુ લોકોએ આત્મહત્યા કરી, જેમાં સિત્તેર ટકાથી વધુ ચાલીસ વર્ષથી નીચેના હતા! વિશ્વભરમાં માનસિક રોગો વધતા જાય છે. ડિપ્રેશન વધુ ને વધુ ફેલાતું જાય છે. હતાશા અને ડિપ્રેશનનો શિકાર થયેલા લોકો પોતાના પરિવાર અને સમાજનું વધુ ને વધુ નુકસાન કરી રહ્યા છે ત્યારે આવાં મોટિવેશનલ, સેલ્ફ હેલ્થ પુસ્તકોનું વેચાણ વધી રહ્યું છે એ બંને બાબતો પરસ્પર વિરોધી નથી?

એક કહેવત છે કે, તરતાં શીખવું હોય તો પાણીમાં પડવું જ પડે, કિનારે ઊભા રહીને પુસ્તક વાંચવાથી તરતાં ન શીખી શકાય. એવી જ રીતે જિંદગીના સંઘર્ષો, પડકાર કે સમસ્યાનો સામનો કરવાની રીત પુસ્તક વાંચીને શીખી શકાય ખરી? આવા સેલ્ફ હેલ્થ અને મોટિવેશનલનાં પુસ્તકો કદાચ ઘડી બે ઘડી માટે દિલાસો આપે. આપણી સમસ્યામાંથી બહાર નીકળવા માટેનો રસ્તો બતાવે. આપણા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કેમ શોધી શકાય એની રીત બતાવે પણ આવાં પુસ્તકો વાંચવાથી સફળતા મળી જાય, સંબંધ સુધરી જાય કે વ્યક્તિ પોતાની હતાશામાંથી બહાર નીકળીને જબરજસ્ત રીતે પ્રગતિ કરવા લાગે એવું બને ખરું?

આપણે સહુ આપણા જીવનમાં એક વસ્તુ નિશ્ચિતપણે ઇચ્છીએ છીએ અને તે છે સફળતા. પછી ભલે આપણે દુન્યવી સમૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરીએ કે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન માટે સાધના કરીએ, પરંતુ આપણામાંથી કોઈ નિષ્ફળતા મેળવવાનું પસંદ કરશે નહીં. આપણે બધા સફળ થવા ઇચ્છીએ છીએ. જો કે આપણે સફળતાના ઇચ્છુક છીએ તો પણ આપણે જોઈએ છીએ કે જીવનનાં બધાં જ ક્ષેત્રોમાં ફક્ત મુઠ્ઠીભર લોકો જ ખરેખર સફળ બને છે. કેટલાય લોકો માત્ર આંશિક સફળતા જ મેળવી શકે છે અને ઘણા બધા લોકોને તો નિષ્ફળતા જ હાથ લાગે છે.

મનુષ્યની સફળતા અને નિષ્ફળતાની કથાઓમાં અનેક પ્રકારનાં પરિબળો ભાગ ભજવતાં હોય છે, પરંતુ પ્રત્યેક કિસ્સામાં એક પરિબળ તો સામાન્ય જોવા મળે જ છે, અને તે છે, ઇચ્છાશક્તિનું પરિબળ. કોઈ પણ વ્યક્તિના જીવનમાં સફળતાનું માપ તેની ઇચ્છાશક્તિના વિકાસના પ્રમાણમાં જ હોય છે.

આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં પણ આવું જ ફરેશન અને આવી જ એક હારી ગયેલા માણસની ફરિયાદમાંથી આપણને એક અદ્ભુત ગ્રંથ મળ્યો જેનું નામ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા. યુદ્ધ નહીં કરવા માંગતા એક હતાશ માણસને એનો મિત્ર, એનો ગુરુ, એનો દોસ્ત કહે છે કે, “ઊઠ! યુદ્ધ કર...” અર્જુનને અપાયેલો આ ઉપદેશ કદાચ એક ક્ષણે યુદ્ધ કરવા પૂરતો અથવા એ પળે લડવા માટે તૈયાર કરવાનો ઉપદેશ હોઈ શકે પરંતુ આમ જોવા જઈએ તો જીવનના પ્રત્યેક ડગલે આપણે યુદ્ધ જ કરતા હોઈએ છીએ.

માણસ જેમ જેમ સંસ્કારી થતો ગયો, નગરમાં વસતો ગયો, જેમ વધુ સગવડો ભોગવતો થયો અને જેમ વધુ સંપત્તિ, શક્તિ અને સત્તાને પામતો ગયો તેમ તેમ એ વધુ નિર્ભય, વધુ બાયલો થતો ગયો છે. આ ‘બાયલો’ શબ્દ માત્ર પુરુષ માટે નથી... આજના સમયમાં લગભગ દરેક માણસ પોતાના સુખનો વિચાર કરે છે. જ્યાં સુધી એનું કુટુંબ, એનું ઘર, એની દુનિયા સલામત છે ત્યાં સુધી એને બીજાનો વિચાર કરવાનો કે, બીજા માટે અવાજ ઉઠાવવાનો ખ્યાલ આવતો જ નથી, જરૂરત પણ લાગતી નથી! સંજોગો જેમ વધારે ભયાનક બને એમ માણસ વધુ બળવાન થવો જોઈએ... સાચો વિકાસ કે સાચું ઉત્થાન એ છે પરંતુ આપણે તો યુદ્ધ શરૂ થવાની પળે જ હથિયાર નાખી દેવાના સ્વભાવમાં પ્રવેશી ગયા છે. સાચું શું અને ખોટું શું એવું વિચારવાનો પણ આપણી પાસે સમય નથી કારણ કે, જો સાચું શું એવું સમજાઈ જાય તો કદાચ આપણી ભીતર રહેલો આપણો આત્મા આપણને એ સાચું કરવા વારંવાર જગાડ્યા કરે.

આપણે યુદ્ધથી નથી ડરતા, એના પરિણામથી ડરીએ છીએ, હારથી ડરીએ છીએ, ખોઈ બેસવાનો ભય ડરાવે છે આપણને. જો હારી જઈએ તો શું થશે એ સવાલ આપણા માટે બહુ અગત્યનો છે... આ હારી જવાનો કે ખોઈ બેસવાનો ભય આપણને નિષ્ક્રિય બનાવે છે, કંઈ ન કરવું એટલે હારવાનો ભય જ ન રહે... ક્યાંય સમસ્યા ઊભી જ ન કરવી એટલે ખોઈ બેસવાની બીક જ ન લાગે... આપણે વધુ ને વધુ નિષ્ક્રિય અને નબળા થતા જઈએ છીએ. કદાચ એટલે જ આ સેલ્ફ હેલ્પનાં પુસ્તકો વધુ ને વધુ વંચાવા લાગ્યાં છે. આવા મોટિવેશનલ સ્પીકર્સ વધુ ને વધુ લોકોને આકર્ષે છે, કારણ કે પોતાની અંદર મરી રહેલા કોઈક બળવાન, વીર, મહત્વાકાંક્ષી અને સાચા માણસને ઓક્સિજનનો બાટલો પૂરો પાડવાનું કામ આવા લોકો કરે છે પણ આવાં પુસ્તકો કે આવાં સ્પીકર થોડો સમય માટે કદાચ ઓક્સિજન પૂરો પાડે, પરંતુ સતત ઓક્સિજનના બાટલા અને માસ્ક સાથે તો નહીં જીવી શકાય એવું દરેક માણસે સમજી લેવું પડશે.

સેલ્ફ હેલ્પનાં આ પુસ્તકો આજથી સદીઓ પહેલાં કહેવાયેલી ગીતાથી જરાય જુદાં નથી. કૃષ્ણે એક જ વાક્યમાં અર્જુનને એની તમામ હતાશા, તમામ સંદેહ અને તમામ સંઘર્ષોમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો બતાવ્યો, “ઉત્તિષ્ઠ પરંતપ! જાગ્રત! વરાનૂ પ્રાપ્ય નિબોધિત”. આનો અર્થ થાય છે ઊઠ, હૃદયની દુર્બળતાનો ત્યાગ કર અને જે મળી ચૂક્યું છે તે મેળવવાનો પ્રયાસ કર. આખી ગીતા અર્જુનને વારંવાર એની નબળાઈ માટે ટપારવાનું કામ કરે છે. એ હદ સુધી કે કૃષ્ણ એને કલૈબ્ય (હીજડો) કહીને પણ સંબોધે છે. આપણે લડવાની આનાકાની કરીએ છીએ. સંઘર્ષથી ભાગીએ છીએ. સમસ્યાઓને ટાળી છીએ પણ એથી એ ટળી જાય છે ખરી? એ તો ત્યાં જ ઊભી રહે છે. કેટલાય સમય પછી પણ એ સવાલ, એ સમસ્યા કે એ સંઘર્ષ આપણી સામે આવીને ફરી પાછા ઊભા જ રહે છે.

કોઈ બહારથી આવીને આપણને જગાડે, કોઈ લડવા માટે ઊભા કરે, કોઈ હિંમત આપે, લડવાની રીત શીખવે પણ લડવું તો આપણે જ પડે છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. માણસની ઇચ્છાશક્તિ એના જીવવાનું સૌથી મોટું બળ છે. આ ઇચ્છાશક્તિ જ આપણને આપણા ઇચ્છિત ધ્યેય સુધી લઈ જાય છે. આપણી સફળતા અને નિષ્ફળતાનાં કારણોમાં પણ ઇચ્છાશક્તિ જ મહત્ત્વની છે. આ ઇચ્છાશક્તિ જગાડવા માટે કદાચ કોઈ બહારથી આવીને થોડી મદદ કરી શકે પરંતુ ગીતામાં કહ્યું છે તેમ ‘આત્મવાન’ થયા વિના આવાં પુસ્તકોની આખી લાઇબ્રેરી પણ કે પછી આવાં મોટિવેશનલ સ્પીકર્સનાં અનેક ભાષણો પણ આપણને કશું જ આપી નહીં શકે.





વંશ શેનો? કોણ મા ને બાપ, ભૂલી જા બધું, માત્ર સંપત્તિની કાપાકાપ, ભૂલી જા બધું

થોડા દિવસ પહેલાં અખબારમાં એક સમાચાર છપાયા. ચાર બેડરૂમના એપાર્ટમેન્ટમાં રહેનારા એક સજ્જન મૃત્યુ પામ્યા. એમના બિલ્ડિંગમાં રહેનારા બીજા સાત ફ્લેટના રહેવાસીઓને એમના મૃત્યુની ખબર ત્યારે પડી જ્યારે એમના ઘરમાંથી ગંધાયેલા મડદાની વાસ આવવા લાગી. આ કિસ્સો કંઈ નવો નથી. જાણીતી અભિનેત્રી પરવીન બાબી અને ગુજરાતી અભિનેત્રી ઊર્મિલા ભટ્ટના કિસ્સા પણ આપણે જાણીએ જ છીએ. અર્બન સિટીમાં એકલા રહેતા વૃદ્ધોનું જીવન કેટલીયે વાર આ રીતે સમાપ્ત થતું હોય છે. પરદેશ રહેતાં એમનાં સંતાનોને સમાચાર આપવામાં આવ્યા પરંતુ એ સમાચાર મળવા છતાં એમનાં સંતાનો આવી શકે તેમ નહોતાં! માટે એ જ શહેરમાં રહેતા એક ભત્રીજાએ એમના અગ્નિસંસ્કાર કરી નાખ્યા. ખેર, સંતાનો અગ્નિસંસ્કારમાં આવે કે નહીં એ એટલું મહત્ત્વનું ન પણ હોય તો એ વૃદ્ધ સજ્જનની સંપત્તિનું વ્હીલ ખોલવાના સમયે એમના ત્રણેય સંતાનો વિદેશથી હાજર થઈ ગયા હતા એ કેટલી નવાઈની વાત છે! આવા કિસ્સામાં સામાન્યતઃ સંતાનને જવાબદાર ગણવામાં આવે છે. એના વર્તન અને પિતાની કાળજી નહીં લેવા બદલ સમાજ એમના પર ઘણો ફિટકાર વરસાવે છે. મધર્સ-ડે અને ફાધર્સ-ડે ઉપર વૃદ્ધ થઈ ગયેલાં માતા-પિતા અને એની કાળજી નહીં લેતાં સંતાનો વિશે જાત જાતની વાતો કરવામાં આવે છે, પરંતુ આ જ વૃદ્ધો એકલા રહી જાય છે એનાં કારણોમાં શું ફક્ત સંતાનની બેજવાબદારી જ છે એવું આપણે ખાતરીપૂર્વક કહી શકીએ ખરા? નાના બાળકને જે શાક બહુ ભાવતું હોય કે જે ચીજ બહુ ભાવતી હોય એ નાનું બાળક સૌથી

પહેલાં ખાઈ જાય. એટલું ખાઈ લીધા પછી બાળકને બાકીનું ભોજન બેસ્વાદ લાગવા લાગે એવું આપણે ઘણી વાર જોયું છે. જીવનમાં પણ આવું ઘણી વાર બનતું હોય છે એવું આપણે જોયું છે. ઘણાં માતા-પિતા પોતાની ગમતી પ્રવૃત્તિમાં એટલો સમય આપે છે કે એમનાં સંતાનોને એ ભણવા માટે વિદેશ તો મોકલે છે, બિઝનેસ અને મકાનો આપે છે પણ એક માતા-પિતા તરીકે જે સમય કે સ્નેહ આપવા જોઈએ તે આપી શકતાં નથી.

આમાં કદાચ સો ટકા માતા-પિતાનો પણ વાંક નહીં જ હોય, કારણ કે, એમનો ઈરાદો સંતાનને સમય આપવાનો ન જ હોય, પરંતુ એ વખતે એમને કદાચ એમ લાગ્યું હોય કે એમના સંતાનને સંપત્તિ અને મકાનથી વધુ સુખ મળશે અથવા વધુ સલામતી મળશે. એટલે એમણે પોતાનો મોટા ભાગનો સમય સંતાન માટે મકાનો, દુકાનો, જમીનો સંપાદિત કરવામાં વાપરી નાખ્યો હોય એવું બને.

આમાં માત્ર એક જ ગેરફાયદો થાય છે... માતા-પિતા જ્યારે સંપત્તિને, મકાનને, જમીનોને કે આર્થિક સલામતીને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપે છે ત્યારે સંતાનો પણ એમની જેમ જ વિચારતાં થઈ જાય છે. સંતાનોને પણ લાગે છે કે, આર્થિક સલામતથી વધુ મહત્ત્વનું કંઈ નથી અને માટે એ માતા-પિતાને આર્થિક સગવડો તો આપે છે પણ એમને નહીં મળેલો સમય એ એમનાં માતા-પિતાને આપી શકતાં નથી... ફ્રાન્સ કાફ્કા નામના એક જાણીતા લેખકે ૧૯૧૯માં એમના પિતાને કેટલાક પત્રો લખેલા, એમાં એમણે લખેલું, “તમે જિંદગીભર ખૂબ મહેનત કરી છે. બધું જ તમારાં બાળકો પર, ખાસ કરીને મારા પર, ન્યોછાવર કરી નાખ્યું છે. આ બધાને કારણે હું ખૂબ એશ-આરામથી ઊછરી શક્યો. મને જે જોઈતું હતું તે મળ્યું, જે કરવું હતું તે કરી શક્યો, પરંતુ હવે હું તમારું સાંભળતો નથી એ વાતે તમને ઘણો ગુસ્સો આવે છે. તમને હું ઠંડો, અહેસાન ફરામોશ અને અજાણ્યા માણસ જેવો લાગું છું. તમે મારા માટે આટલું બધું કર્યું પણ હું તમારા માટે એક પિક્ચરની ટિકિટ પણ ખરીદી લાવ્યો નથી એ વાતે તમને ઘણો ગુસ્સો આવે છે. તમારી વાત સાચી છે, પરંતુ તમે વિચારો તો તમને સમજાશે કે તમે જ્યારે જ્યારે મારે માટે કોઈ વસ્તુ લાવ્યા ત્યારે દરેક વખતે એ વસ્તુ કરતાં એ ‘તમે’ લાવ્યા એ વધુ મહત્ત્વનું હતું. તમે ક્યારેય શાંતિથી મારી વાત સાંભળી નથી. હું જ્યારે મારા બાળપણની નાનકડી ઘટનાઓની વાત કરું છું ત્યારે કોઈ વાતથી ખુશ થવું અને ઘરે આવીને એ તમને કહેવું મારે માટે એટલું મહત્ત્વનું હતું, પરંતુ તમે માત્ર વ્યંગથી કે જરાક જેટલું ડોકું ધુણાવીને મારી વાત એવી રીતે સાંભળી જાણે તમને એમાં કોઈ રસ જ ન હોય. સ્વાભાવિક છે કે ધીમે ધીમે મેં તમારી સાથે વાત કરવાનું બંધ કર્યું... જ્યારે જ્યારે મેં આવીને તમને મારા કોઈ

અચિવમેન્ટની વાત કરી ત્યારે દરેક વખતે તમે કહ્યું, ‘એમાં શું! દીકરો કોનો છે...’ અથવા તો, ‘મારા દીકરાને ઈનામ આપ્યા સિવાય એમની પાસે બીજો રસ્તો શું છે!’ મેં શું કર્યું છે એની માટે તમારે તો મહત્ત્વ જ નહોતું. એક સમય હતો જ્યારે તમે મને મળતા, એ સમય આપણે સાથે જ વિતાવવો પડતો. એ હતો રાતના ભોજનનો સમય પણ ડાઈનિંગ ટેબલ ઉપર દરેક વખતે હું કંઈ કહેવા જાઉં ત્યારે તમે કહેતા, ‘પહેલાં ખાઈ લે પછી બોલ...’ અથવા તો ‘જલદી કર, વાતો ઓછી કર’ અથવા તો ‘મેં ક્યારનું ખાઈ લીધું છે’ અથવા તો ‘વાતોમાં સૂપ ઢોળાય છે...’ મારે માટે એ ક્ષણો ખાવાની નહોતી, તમને મળવાની હતી પણ તમને એવી સમજ જ ન પડી... હવે આજે તમે ડાઈનિંગ ટેબલ પર એકલા જમો છો અને હું રાહ જોઉં છું કે તમે જમી લો પછી હું જમવા બેસું! તમને દુઃખ થાય છે, મને પણ થાય છે... પણ આ બધું હું તમારી પાસેથી જ શીખ્યો છું.”

યુવાન સંતાનો હંમેશા ખોટા જ હોય, પૈસાની પાછળ પાગલ જ હોય કે પોતાનાં માતા-પિતાને સમય ન જ આપે એવી ધારણા સાથે યુવાન સંતાનોને ગુનેગાર ઠેરવવા યોગ્ય નથી. લગભગ દરેક સંતાન અને માતા-પિતા વચ્ચે સંબંધના બે તબક્કા આવે છે... એક, જ્યારે સંતાન માટે એનાં માતા કે પિતા એનું સર્વસ્વ હોય. આ એવો સમય હોય છે જ્યારે બાળક પોતાની દરેક વાત પોતાનાં માતા-પિતા સાથે શેર કરવા માંગે છે. એ પોતાનાં માતા-પિતાની આંખોમાં પોતાને માટે ગર્વ અને વહાલ જોવા માંગે છે. લગભગ દરેક બાળક ઈચ્છે છે કે, એ પોતાનાં માતા-પિતાને ખુશ કરે, એમની પાસેથી શાબાશી અથવા વહાલ મેળવે, પરંતુ માતા-પિતાનો પ્રોબ્લેમ એ છે કે, એ કાં તો અતિવ્યસ્ત હોય છે અથવા તો અતિશિસ્તબદ્ધ હોય છે. મોટા ભાગનાં માતા-પિતાને બાળકનો ઉત્સાહ, ઉમંગ અને એની અર્થહીન વાતો સમજાતી નથી. એમને લાગે છે કે, બાળક જે કંઈ કહી રહ્યું છે એ બધી વાતો બાલિશ અને નકામી છે. મહત્ત્વાકાંક્ષી અને બાળકના ભવિષ્ય વિશે સતત ચિંતિત રહેતાં આવાં માતા-પિતા એને ધીમે ધીમે મશીન બનાવી દે છે. બાળકની સલામતી કે ભવિષ્યની ચિંતા કરવી એ સારી જ વાત છે પણ સાથે સાથે એના બાળપણને પૂરેપૂરું માણવું અને માણવા દેવું એ પણ એટલી જ મહત્ત્વની વાત છે. શિસ્તબદ્ધ માતા-પિતા આ પહેલા તબક્કામાં માતા-પિતા થવાને બદલે ‘ટાસ્ક માસ્ટર’ થઈ જાય છે અથવા તો ‘ઈન્વેસ્ટર’ બની જાય છે. એટલે જ્યારે બીજો તબક્કો આવે છે ત્યારે એમની જ પાસેથી શીખેલું એમનું સંતાન એમની સાથે એવી રીતે વર્તે છે જે રીત એને એના બાળપણમાં શીખવવામાં આવી છે...